З МИНУЛОГО СЕЛА АНДРІЇВКИ ЧЕРНІГІВСЬКОГО ПОВІТУ:

видатні постаті, історія храму

Олександр Іванович Рігельман
(1720–1789)
Військовий інженер, топограф, генерал-майор. Автор історичного твору про Малу Росію (1787). Похований в с. Андріївка.

Михайло-Коцюбинська селищна рада (ОТГ)

Чернігівський обласний історичний музей
імені В.В. Тарновського

З минулого села Андріївки Чернігівського повіту: видатні постаті, історія храму

SCRIPTORIUM

Чернігів 2020

УДК 94(477):908(477.74)"17/19"
ББК 63.3(4 УКР-4 ЧЕР)
З 11

Редакційна колегія:

В.І. Єрема, С.*Л.* Лаєвський, С.М. *Л*ихачева, С.О. Половнікова, Н.Є. Самохіна

Автори висловлюють подяку Марині Михайлівні Будзар, доценту кафедри історії України Київського університету імені Бориса Грінченка, кандидату історичних наук, за надану допомогу у підготовці видання.

Збірник опубліковано за видавничої допомоги Науково-дослідного центру вивчення історії релігії та Церкви імені архиєпископа Лазаря Барановича Національного університету «Чернігівський колегіум» імені Т.Г. Шевченка

З минулого села Андріївки Чернігівського повіту: видатні постаті, історія храму / Автори-упорядники С. Половнікова, О. Друг, В. Єрема. Чернігів: *SCRIPTORIUM*, 2020. – 68 с., іл.

З 11

ISBN 978-966-97828-8-5

В історії Андріївки багато цікавих сторінок, які з часом можуть бути висвітлені. Пропонована публікація присвячена дворянській родині Рігельманів, її ролі в розвитку села та історії церкви Архистратига Михаїла XVIII – 30-х років XX століття.

Для науковців, викладачів, аспірантів, студентів та усіх, хто цікавиться історією та краєзнавством.

УДК 94(477):908(477.74)"17/19"

ISBN 978-966-97828-8-5

© Автори статей, текст, 2020
© *SCRIPTORIUM*, макет, 2020

Світлана Половнікова

Микола Аркадійович Рігельман (1817–1888)

МИКОЛА АРКАДІЙОВИЧ РІГЕЛЬМАН – ІСТОРИК, ПУБЛІЦИСТ І ГРОМАДСЬКИЙ ДІЯЧ

Дослідження життєвого шляху, наукової та видавничої діяльності Миколи Аркадійовича Рігельмана довели необхідність розширити коло джерел щодо цієї особистості. Короткі біографічні довідки містять видання енциклопедичного характеру. Частково характеризують його діяльність у різних сферах політичного та культурного життя спеціалізовані монографії. На нашу думку, потрібно ввести до наукового обігу архівні джерела та епістолярій, які сприятимуть поглибленню знань про цю неординарну постать.

Микола Аркадійович Рігельман народився 11 жовтня (29 вересня за старим стилем) 1817 року в селі Андріївка Чернігівського повіту Чернігівської губернії. Там у 1782 році поселився його дід – Олександр Іванович Рігельман (1720–1789), генерал-

майор, військовий інженер, який після 44-річної служби вийшов у відставку. Помістя належало його другій дружині Марфі Василівні Лизогуб. Жив він "в совершенном уединении", працюючи над вдосконаленням "Літописної оповіді про Малу Росію, її народ і козаків взагалі", написаної ще під час перебування на Дону.

Успадкував Андріївку батько Миколи, предводитель дворянства Чернігівського повіту Аркадій Олександрович Рігельман (1778 – після 1861), одружений на Прасковії Григорівні Галаган.

Про дитячі роки Миколи та навчання в Одеській гімназії дізнаємося з листів його матері до дружини брата Катерини Василівни Галаган. 23 грудня 1832 року вона повідомляла:

"… получили, к нашему удовольствию, и письмо от Николы, что он здоров и хотя привыкает, но все приметно из письма, что грустит на чужбине" [17, арк. 11]. Наступного року батьки виїхали провідати сина, який зустрів їх на під'їзді до Одеси: "Ты можешь судить, милая сестрица, как я была обрадована, тем более, что он хоть и не подрос, но поправился в здоровье против прежнего. Наконец, после многих лобызаний, все вместе отправились в Одессу, где попали опять на прежнюю квартиру, и хозяин – добрый человек, но цена довольно дорога – 175 рублей в месяц..." [17, арк. 12].

Дбаючи про подальшу освіту сина, у березні 1834 року батько відвіз його до Москви для підготовки до вступу в університет. "Аркадий Александрович, несмотря на дурную дорогу, а равно и погоду, выехал из Москвы на санях, пристроя, благодаря Бога, Николу к ректору университета Болдыреву, … которого вообще все хвалят, как на счет знания разных языков, так, равно, и нравственности… Квартира его в самом университете, и я рада, что не будет излишнего развлечения для молодого человека. До сентября месяца он будет брать приватные уроки, и, если Бог поможет выдержать экзамен, то его переведут в уни-

верситет…" [17, арк. 22–22 зв.]. Для Миколи найняли гувернера Маргенського, був він "... человек хороший, приличный и благонадежный … получал от нас ровно две тысячи в год" [17, арк. 2 зв.], добре володів французькою та німецькою, почасти англійською мовами, і передав знання своєму учневі.

Згодом Микола став студентом історико-філологічного відділення філософського факультету Московського університету. Як згадував у своїх "Записках" Петро Дмитрович Селецький, в цей час в Москві, де він з родиною гостював кілька тижнів, відбулося його знайомство з М. Рігельманом: "Мы квартировали у родственников моего отца, А.А. Ригельмана, весьма умного и приятного старика, женатого на П.Г. Галаган. Единственный их сын, Н.А. Ригельман, только что поступил тогда в Московский университет по словесному факультету; при нем находился еще гувернер. Я очень подружился с молодым Ригельманом" [6, с. 261]. У 1839 році Микола закінчив університет із званням дійсного студента, а через рік, після проходження додаткового курсу, отримав звання кандидата.

Службу розпочав у чині титулярного радника в канцелярії московського цивільного губернатора, де Микола Аркадійович прослужив з 1839 по 1843 рік.

Захопившись ідеями Слов'янського братства, Рігельман на початку 1840-х років виїжджає за кордон з метою ближче познайомитися з відомими слов'янофілами. В листі до Осипа Бодянського від 2 серпня 1844 року він розповідав: "Наконец и мне судьба позволила завернуть в гостеприимную Прагу, Любезный Иосиф Максимович, после годового кружения по странам заморским" [8, с. 110]. Там він зустрічається із своїми однодумцями В. Ганкою та П-Й. Шафариком.

Завершив свій вояж Микола Аркадійович у Відні. "По семейным обстоятельствам, именно по нахождению здесь моего дяди Петра Григорьевича Галагана (Вашего соседа), который принужден уже около года оставаться в Вене по болезни жены,

я считал себя обязанным переехать сюда на зиму" [8, с. 110], – писав він в листі до Бодянського від 26/14 грудня 1844 року.

Після закордонної подорожі Рігельман їде до Києва, де влаштовується на службу до канцелярії київського, подільського і волинського генерал-губернатора Д. Бібікова чиновником-перекладачем. На цей час припадає діяльність Кирило-Мефодіївського братства, з багатьма членами якого у Миколи Аркадійовича встановлюються дружні взаємини, особливо з Миколою Костомаровим, Пантелеймоном Кулішем та Тарасом Шевченком. Про долю учасників таємного товариства Микола Аркадійович оповів у листі до свого двоюрідного брата Григорія Павловича Галагана: "Останнім часом, шановний Григорію, відбулися тут сумні події, про які можу тобі сказати те, що вже знає все місто, професора Костомарова, відомого своїми літературними творами, забрали й відправили в Петербург за підозрою, не знаю в яких провинах політичних. Те ж саме трапилося з Шевченком та кількома тутешніми студентами. Бог знає, в чому їх там підозрюють; а знаючи їх за літературними працями, не можна не пошкодувати, тому що це були люди з талантами" [19, с. 193].

Після арешту братчиків у 1847 році на допит був викликаний і М. Рігельман: "… от киевского военного губернатора доставлено показание служащего в его канцелярии титулярного советника Николая Ригельмана, который прикосновен к делу об Украинско-Славянском обществе потому, что в бумагах Кулиша найдены были два письма его, Ригельмана, к заграничным славянофилам Ганке и Штуру с сомнительными выражениями о славянском развитии, о возвышении простого народа, о чувстве общего братства и равенства и о том, что пора приняться за уничтожение недостойных преград, поставленных людьми недостойными" [12, с. 375]. Однак, щодо приналежності свого підлеглого до таємного товариства, генерал-ад'ютант Бібіков зазначив, що "в бумагах Ригельмана не оказалось ничего со-

мнительного; что в переписке его, подвергнутой перлюстрации, также ничего не открывается, что чиновник этот обращается в высшем кругу, в котором участники Украйно-Славянского общества не бывали, а потому он не мог быть в связях с ними и что Ригельман хорошо образован, характера скромного и ни в чем предосудительном не замечен" [12, с. 376]. Хоча причетність Миколи Аркадійовича до кирило-мефодіївців довести слідству не вдалося, але до 1850 року він перебував під поліцейським наглядом.

З великим інтересом Рігельман ставився до творів українських письменників, особливо Тараса Шевченка. Навіть не знаючи автора поеми "Наймичка", в рецензії на "Записки о Южной Руси" Пантелеймона Куліша він зазначив: "Это одно из лучших произведений на малороссийском языке. В нем творчество достигло почти высоты народной поэзии. Это же глубина, неподдельность чувства, та же простота выражения, не нуждающегося в прикрасах, та же меткость слова, свойственная только народу или даровитейшим его представителям. В этом отношении автор стоит далеко выше малороссийских поэтов, писателей прошлого времени (конечно, за исключением Кобзаря)" [2, с. 379].

Як член Київської археографічної комісії він порушив клопотання про передачу їй літопису С. Величка, що належав російському історикові М. Погодіну та зберігався в Москві. Коли рукопис був отриманий, разом із І. Самчевським відредагував його і видав у 1848–1851 роках два томи під назвою "Летопись событий в Юго-Западной России в XVII ст.".

Разом з батьком Микола Аркадійович піклується й про видання твору свого діда Олександра Івановича Рігельмана (1720–1789) – військового інженера, топографа, генерал-майора. Рукопис під назвою "Летописное повествование о Малой России" надіслав Осипу Бодянському з умовою повернути його після надрукування, про що йдеться в листі, надісланому з Чернігова

22 серпня 1846 року. Цей компілятивний трактат побачив світ у 1847 році в Москві.

Микола Рігельман долучається до видань з історії України, вже працюючи директором Другої київської гімназії, непокоїться байдужістю до них з боку суспільства. Про це він пише в листі до О. Бодянського 15 лютого 1853 року: "Одна беда, что почти никто не занимается историею Юго-Западной Руси, все сидят на Московском Царстве, оттого и книги наши мы печатаем больше для потомков, нежели для современников – ими интересуются очень немногие" [8, с. 142].

У 1854 році залишив службу за станом здоров'я, але не стояв осторонь нагальних вимог часу.

Як і в юнацькі роки, Миколу Рігельмана не полишало захоплення ідеями слов'янофільства. Під час подорожей за кордон у 1846–1847, 1857–1858 та 1867 роках він аналізував життя слов'ян, згодом підсумував свої спостереження у книзі "Три поездки за границу" (1871). Був активним діячем Київського слов'янського благодійного товариства, яке очолив у 1875 році. Микола Аркадійович заснував так званий "Рігельмановський капітал", поклавши на рахунок десять тисяч рублів з правом знімати тільки відсотки на просвітницькі заходи. За його підтримки було видано "Очерк истории чешской литературы" А. Степовича та "Краткий очерк истории чешского народа" Ф. Полацького.

Цікавила Рігельмана і діяльність Київського відділення Російського музичного товариства, яке він періодично очолював, а з 1882 року став його головою вже до кінця життя.

Про благодійний внесок на користь рисувальних класів для ремісників при Першій київській гімназії розповів у спогадах Микола Іванович Мурашко, який зазначив, що саме "невеликий капітал, що його пожертвував М.А. Рігельман, став за основу" [15, с. 14].

Не забував Микола Аркадійович і рідну Андріївку. Він піклувався про місцеву церкву Архистратига Михаїла, побудовану

коштом Олександра Івановича Рігельмана у 1782 році. При ній була відкрита церковна парафіяльна школа, яка діяла впродовж 1860–1870 років. В газеті "Черниговские епархиальные известия" за 1865 рік читаємо: "Изъявляется душевная благодарность Архипастыря помещику Н. Ригельману за устройство церковной школы в с. Андреевка" [4, с. 6]. З появою в селі земської школи Микола Аркадійович порушив клопотання про надання їй статусу міністерської. За такої умови хотів покласти на рахунок школи 2 000 рублів для отримання відсотків на нагальні потреби. Цю суму він планував виділити з п'яти тисяч рублів, які заповіла його мати на побудову кам'яної дзвіниці [7, с. 114].

Особисте життя Миколи Рігельмана залишилося в тіні його громадської діяльності. Хоча в листах до свого кузена Григорія Павловича Галагана він цікавився, чи буває той в жіночому товаристві, але про себе нічого не сповіщав. В листі від 31 грудня 1846 року Микола Аркадійович висловлює сподівання на щасливий шлюб товариша та вельми песимістичний прогноз щодо себе: "… близко время, когда ты пойдешь по нем вдвоем с существом любимым… А мне, кажется, судьба назначила безотрадное одиночество. – Я стар, и ужасно как быстро стареюсь" [9, арк. 1–2 зв.].

Пройде трохи більше двох років, і життєрадісна звістка прилетить з Одеси до Сокиринців. Микола Аркадійович в листі від 8 листопада 1849 року писав двоюрідному братові: "Хочу тебя также просить полюбить мою жену, любезный брат Грицко. Каково, я женат? Я не хочу иногда сам тому верить, какое счастие. Если бы ты знал, с какою радостью я оставил жизнь бурлацкую и сделался вольным человеком... Хоть иногда и сыграет кровь молодецкая..., ты увидишь, сам я стал степеннее во сто раз и подаю большие надежды. Хочу бросить жизнь столичную и поселиться в деревне, сделаться хлебосолом, как и ты... Надеюсь, на лето наверное приеду, если Бог даст, в нашу прекрасную бла-

гословенную Малороссию и привезу свою Катеньку в Секиренцы[1] в ваш зеленый рай" [9, арк. 2–2 зв.].

На жаль, перша дружина Миколи Аркадійовича не згадується ні в "Родословной книге Черниговского дворянства" Г. Милорадовича, ні в "Малороссийском родословнике" В. Модзалевського, ні у приватному листуванні. Щодо бажання Рігельмана оселитися в українському селі, то воно здійснилося трохи пізніше. Під час своєї подорожі Україною у другій половині 50-х років XIX століття з ним зустрівся художник Лев Жемчужников: "Верст за п'ятдесят од Сокиринців жив двоюрідний брат Галагана Микола Аркадійович Рігельман. Це був онук історика, котрий написав "Літописну оповідь про Малу Росію". Він був багатий, гарний музикант, розумна, освічена людина, але без іскри таланту. Жив він у селі Липовому, де зберігся старовинний липовий дім, з чарівним рундуком, який я малював. Сюди приходили бандуристи і лірники; я скликав хлопців і дівчат, їх малював і змушував співати, записуючи пісні..." [5, с. 400–401]. Про дружину Рігельмана художник у спогадах не згадував. Достеменно невідомо, чи були у цьому шлюбі діти. Припускаємо, їхньою дочкою могла бути Прасковія (Параскева) Миколаївна Рігельман – до речі, ім'я дівчинці могли дати на честь матері Миколи. Згодом вона стала дружиною земського лікаря Новгород-Сіверського повіту Чернігівської губернії Івана Андрійовича Коссовича (1852 – після 1906). Це був його другий шлюб, в якому 14 листопада 1888 року в Чернігові народився син Дмитрій, гардемарин Морського корпусу (1909). Прасковія Миколаївна померла у 1893 році в Харкові. Похована у маєтку Карлівка Валківського повіту Харківської губернії [14, с. 84].

Щодо усамітнення Миколи Рігельмана в селі Липовому: привести до цього могли або перенесена влітку 1853 року хвороба, або душевна травма після невдалої спроби одружитися з

[1] Так у тексті.

вісімнадцятирічною Олександрою Марківною Мосоловою. Знайомство відбулося в Полтаві, де її батько – гвардії полковник у відставці Марк Опанасович Мосолов (1797–1862), свого часу був предводителем дворянства Полтавської губернії. Про ці події дізнаємося з листів Івана Сергійовича Аксакова, який познайомився з Рігельманом під час приїзду до Києва в травні 1854 року.

Перша зустріч відбулася у Михайла Володимировича Юзефовича. "Потом, – пише Аксаков, – перебрались к Ригельману. Как я не отнекивался, но должен был уступить последнему и согласиться переехать к нему: у него 10 комнат и есть место, но я охотнее остался бы в гостинице, где сам себе хозяин. Отказаться решительно было невозможно, потому что нельзя было представить достаточной причины… У Ригельмана в центре города я почти не буду нуждаться в извозчиках. Ригельман мне очень нравится, Юзефович не очень" [1, № 153]. Саме цей епістолярій дає можливість не тільки зафіксувати перебіг подій, але й висвітлює людські якості Миколи Аркадійовича, тому будемо звертатися до нього і надалі.

На початку липня 1854 року Аксаков на запрошення Григорія Павловича Галагана прибув у Сокиринці. В цей час там перебували М. Рігельман і художник Л. Жемчужников. Шановне товариство вирішувало питання про залучення для роботи в Україні художника Костянтина Олександровича Трутовського.

Наступного разу вони зустрілися в Полтаві. В листі до батька від 23 липня 1854 року Іван Сергійович писав: "Приехал сюда и Ригельман. Хороший человек, но малороссийская лень и мешкотность в соединении с немецкою флегмой часто выводят меня из терпения" [1, № 162].

Знайшла відбиток у листах Аксакова і тема одруження Миколи Аркадійовича. "Ригельман еще здесь: боюсь, чтоб он не женился, – писав він батькові 6 серпня 1854 року з Полтави, – тоска одиночества становится ему невтерпеж; он же очень скло-

нен к хандре, в особенности после тифуса или нервной горячки, бывшей у него летом прошлого года. Впрочем, с его медлительностью, нерешительностью и недоверчивостью ему очень трудно жениться, и если он женится на молодой, пылкой девушке, то едва ли будет с нею счастлив. Его медленность, вялость, аккуратность и расчетливость, несмотря на все высокие нравственные качества, способны приводить в отчаяние человека живого. А какой прекрасный человек! Мы сошлись с ним очень близко, и едва ли с кем был он так откровенен, как со мною" [1, № 163]. В листі з Харкова від 2 листопада 1854 року Іван Сергійович повідомляє батькові: "На днях получил письмецо от Галагана. Он едет с женою на зиму в Киев, а Ригельман поехал в Чернигов к своему отцу. О женитьбе или сватовстве последнего – ни слова. Я слышал, что было неудачно" [1, № 177].

На противагу песимістичному настрою Аксакова 9 січня 1855 року Микола Аркадійович надсилає радісного листа Петру Григоровичу та Софії Олександрівні Галаганам: "Любезный дяденька, милая тетенька… Я женюсь на Александре Марковне Масоловой… Теперь же, когда все улажено, все препятствия устранены, сколько это можно предвидеть уму человеческому, я обращаюсь к Вам, любезный дяденька, с покорнейшею просьбою быть посаженным отцом… Ей восемнадцать лет, она хороша как раннее майское утро, невинна как дитя, а умна как человек взрослый, и при всем том бескорыстно привязана ко мне. Явились, как нарочно, препятствия, чтобы испытать эту привязанность – она их преодолела без всякого с моей стороны участия, явились другие искатели ее руки, имевшие равные права со мною, она их отвергла, она устояла против разных козней, которыми старались ее спутать разные злые люди, вооруженные против меня… что же удивляться, что я ее обожаю и отваживаюсь ожидать счастья в будущем… Ваш покорный слуга Н. Ригельман. Наша свадьба предполагается в текущем январе месяце в селе Масоловых Милорадове, близ Полтавы" [18,

арк. 1–2 зв.]. Але скоріше за все, з невідомих нам причин, це весілля не відбулося.

У 1850-х роках Микола Рігельман встановлює дружні стосунки з родиною Василя Васильовича Тарновського-старшого. Їх об'єднувала тема селянської реформи та інші громадські справи. В листі від 7 листопада 1858 року він писав: "Вы выразили когда-то желание, многоуважаемый Василий Васильевич, чтобы я сообщил вам мои мысли насчет крестьянского дела – вследствие чего посылаю вам записку мою по этому предмету – если будете иметь время, прочтите ее в вашем ареопаге вместе с Галаганом" [21, арк. 2–3]. Ця тема звучить і в листі від 29 липня 1859 року, але її тон стає підкреслено родинним: "Многоуважаемый Василий Васильевич. Несказанно Вам благодарны за присылку журналов в Вашей Комиссии, имеющих такой животрепещущий интерес, а как Вы желаете знать мое мнение, то пользуюсь этим случаем, чтобы высказать несколько замечаний ... простите, мой дорогой, родной, за откровенность! – такова уж моя натура" [22, арк. 1].

Дійсно, в житті Миколи Аркадійовича відбулися суттєві зміни – в лютому 1859 року він одружився з дочкою Василя Тарновського Марією. Та не все складалося гладко у його стосунках з новою нареченою, про що сповіщала мати Григорію Галагану в листі від 29 січня 1859 року: "Худо делает наш Николай Аркадьевич Ригельман, если он только ухаживает за Марией Тарновской, а потом отстанет. Я люблю Людмилу Владимировну, сказала бы Николаю, чтобы он это не делал, ты ему, мой душенька, скажи, жалко бедную девушку и родителей, да чем же она не партия ему? Он поступает бессовестно, то заслуживает, чтобы и с ним так же поступили" [18, арк. 14–14 зв.]. Наступний лист синові, датований 16 лютим 1859 року, має відомості про шлюб Миколи Рігельмана: "Наконец наш Никола женится и, кажется, очень и очень хорошо, поздравь его от меня" [18, арк. 96–96 зв.].

Про цю подію також дізнаємося з листа Катерини Галаган до її матері Катерини Василівни від 4 березня 1859 року, надісланого з Чернігова: “Извините, пожалуйста, милая и добрая маменька, – пише Катерина, – что так давно Вам не писала, то свадьба Николая Аркадьевича, то хлопоты об отъезде наши отсюда мешали мне... Аркадий Александрович и Прасковья Григорьевна очень полюбили свою невестку и в восторге, что сын их женился, они были у них в Андреевке 2 раза и жили по несколько дней, сегодня же отправляются в Киев, куда и Людмила Владимирова [мати Марії – *С.П.*] с ними едет...” [17, арк. 29–30 зв.].

Під час перебування Тарновських влітку 1859 року в Петербурзі Людмила Володимирівна прислужилася зятеві виконанням його прохання. Про це свідчить її лист до Тараса Григоровича Шевченка: “Любезнейший Тарас Григорьевич! Не знаете ли Вы адреса, где живет художник Трутовский, мне необходимо видеться с ним по поручению Николая Аркадьевича Ригельмана” [15, с. 157]. Від матері отримав листа з приємною для нього новиною і син Василь. Людмила Володимирівна повідомляла, що “… на днях я получила от Машеньки письмо, она пишет, что разрисовывает для тебя древние Малороссийские костюмы и переписывает для тебя же записки из жизни Румянцева, которые дал ей старик Ригельман” [23, с. 1]. Молода дружина Миколи Аркадійовича, мабуть, досить часто гостювала у родинному маєтку Рігельманів – селі Андріївка Чернігівського повіту. Її старший брат Василь захоплювався історією козацтва України, і Марія допомагала йому в цьому, користуючись сімейним архівом Рігельманів.

Про Марію Василівну відомостей дуже мало. Вона була другою дитиною в сім’ї Тарновських – народилася 1 червня 1839 року в селі Антонівка Пирятинського повіту Полтавської губернії (нині Варвинський район Чернігівської області). В метричній книзі Покровської церкви цього села є запис за № 31 про

народження і хрещення – хрещеними батьками були майор Дмитро Володимирович Юзефович та дружина колезького секретаря Марія Василівна Александрович із села Богданівка Прилуцького повіту [3, арк. 42 зв.–43]. Вірогідно, дівчина отримала домашню освіту. Про гарну вчительку для неї турбувався Петро Григорович Редкін – товариш батька по Ніжинській гімназії вищих наук та Московському університету.

Разом з іншими членами родини Тарновських Марія Василівна у 1856 році одержала свою частку спадщини, яку отримав її батько після смерті свого двоюрідного дядька Григорія Степановича Тарновського. У спільне володіння з Яковом Васильовичем Тарновським їй надійшло містечко Потік Канівського повіту Київської губернії, де мешкало 2343 жителі. Особисто М. Тарновській належало прилегле до нього, – знаходилося в чотирьох верстах, – село Коритище з 586 жителями. Коштом селян у 1797 році в селі була збудована дерев'яна Миколаївська церква, для якої на початку 1860-х років Марія Рігельман придбала нове церковне начиння.

У перших числах березня 1864 року в Києві у подружжя Рігельманів народився син Володимир. У листі до Василя Васильовича Тарновського від 9 березня 1864 року Микола Аркадійович писав: "Как нам жаль, что ни Вы, ни Людмила Владимировна не можете навестить нас в такую пору, когда ваше присутствие было бы так отрадно для Маши. После своей великой катастрофы, которую она выдержала с большим терпением, ей было очень хорошо четыре дня, на пятый сделался небольшой жар, что называется молочной лихорадкой, и продолжался до вчерашнего дня; но вчера уже жару не было, и сегодня Маша чувствует себя хорошо" [24, арк. 1]. Після її одужання подружжя готувалося до хрестин сина. Вони хотіли, щоб Людмила Володимирівна та Василь Васильович стали, хоча б і заочно, хрещеними батьками.

Привітав з появою онука свого давнього друга Петро Редкін: “Поздравляю тебя дедушкой...” [25, арк. 2]. Та вже через два роки, з його ж листа до Василя Васильовича, дізнаємося прикрі подробиці сімейного життя Рігельманів: “Мне было очень горько узнать из письма Надежды Васильевны [Тарновської – *С.П.*], что твоя единственная дочь, – это кроткое создание, не могла вынести своего муженька и переселилась к тебе. Так как я всех Вас люблю, как самых близких мне людей, то мне, конечно, желалось бы узнать, какие именно причины повели к такому разрыву, думаю, что самые сильные, если у такой кроткой женщины не хватило терпения” [26, арк. 2].

Після цього розриву про стосунки Миколи Аркадійовича з дружиною відомостей немає. Але він опікувався навчанням сина, про що свідчить лист до Григорія Павловича Галагана від 16 грудня 1875 року. В ньому повідомляється, що “Володя мой готовится дома соответственно гимназическому курсу. Успехи его посредственные по причине необыкновенной рассеянности и неровности в работе мысли и памяти, свойства, унаследованные, кажется, от матери. В Москву я его на этот учебный год не повезу, предвидя сырость в новом заведении Лицея, да при этом я нашел, что он еще слишком мал для общественного заведения” [10, арк. 63 зв.]. З інших листів М. Рігельмана дізнаємося, що він обрав для Володимира Колегію Павла Галагана, яку відкрив 1 жовтня 1871 року Григорій Павлович на честь раптово померлого сина. В листі від 15 серпня 1879 року Микола Аркадійович пише братові: “Разные дела задерживают меня еще в Андреевке на некоторое время, а потому я решил отправить Володю в Коллегию с Малиновским. Предполагаю, что ты можешь быть в Киеве и обращаюсь к тебе с просьбою о покровительстве моему птенцу, буде оное потребуется… Мальчик требует поощрения, должен видеть, что отдают справедливость его усилиям” [11, арк. 1–1 зв.]. Вірогідно, освіта Володимира Рігельмана обмежилася рамками Колегії.

На жаль, не маємо відомостей про спілкування юнака з матір'ю, яка пішла з життя 1885 року. Через три роки не стало й батька. Микола Аркадійович помер 21 травня 1888 року в Києві красивою, артистичною смертю під час гри на фортепіано. Організацією похорону займався Володимир Миколайович. Як повідомлялося в некролозі, надрукованому в газеті "Киевлянин" від 26 травня 1888 року, "Вчера в Киево-Софиевском кафедральном соборе после литургии совершено отпевание тела Н.А. Ригельмана. На отпевании, кроме друзей и родственников покойного, присутствовал г. Начальник края, члены славянского благотворительного общества, дирекция, преподаватели и воспитанники Киевского музыкального училища, члены Киевского музыкального общества, друзья и знакомые покойного и посторонние лица.

Тело Н.А. Ригельмана, по желанию его сына, будет перевезено в родовое имение Ригельманов, село Андреевку Черниговской губернии и уезда, где родился покойный Николай Аркадьевич, и где находится фамильный склеп Ригельманов. Тело Н.А. Ригельмана до получения разрешения на перевозку его временно поставлено в один из пределов Киево-Софиевского собора".

Другого червня після панахиди в Києво-Софійському кафедральному соборі тіло Миколи Рігельмана було відправлено пароплавом до родового маєтку. Витрати Володимира Рігельмана на поховання батька та спорудження пам'ятника на його могилі склали вісім з половиною тисяч карбованців.

В 1890–1893 роках В.М. Рігельман був предводителем дворянства Остерського повіту Чернігівської губернії. Як і батько, він займався благодійністю, обирався почесним членом Чернігівського губернського попечительства дитячими притулками. У 1893 році Володимир Миколайович надав п'ять тисяч рублів на підтримку капіталу самопомочі дворянству Чернігівської гу-

бернії, був попечителем однокласного народного училища у своєму родовому маєтку.

Про зустріч з ним у 1890 році згадував у спогадах інспектор народних шкіл Чернігівщини Микола Володимирович Стороженко: "З Чернігова ми із куратором поїхали сошою до Козельця та звернули до Остра, де нас привітав молодий та якийсь кволий, дуже багатий отаман дворянства Володимир Миколайович Рігельман, нащадок звісного ще за гетьманський час генерального обозного, що залишив нам дуже цікавий із гарними малюнками літопис" [16, с. 26]. Хворобливість, яку підмітив Стороженко, привела до ранньої смерті Володимира Миколайовича, яка сталася 27 травня 1894 року. Поховали його у фамільному склепі в Андріївці [20]. Залишилися дружина Антоніна Робертівна, уроджена фон Таль, та двоє дітей – Людмила (1891 року народження) та Микола (1892 року народження).

Рід Рігельманів по чоловічій лінії перервався 1909 року. 17-річний син Володимира Миколайовича та Антоніни Робертівни трагічно загинув. Як повідомлялося у газеті "Черниговское слово" від 11 серпня 1909 року: "Антонина Робертовна Ригельман с глубоким прискорбием извещает родных и знакомых о безвременной кончине дорогого сына Николая. Панихида в губернской земской больнице. Похороны в Андреевке. Провожать останки трагически погибшего юноши собралось много народу, на гроб было положено более 15 венков, в том числе от служащих, гроб был внесен в кафедральный Борисо-Глебский собор, перевезен в Андреевку для погребения в фамильном склепе".

Сьогодні немає ані храму, ані склепу з похованнями багатьох представників роду Рігельманів – на цьому місці встановлено пам'ятний знак. Меморіальну дошку, яка увічнює пам'ять Олександра Івановича Рігельмана, відкрито на приміщенні школи села Андріївка.

ВИКОРИСТАНІ ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА:

1. Аксаков И.С. Письма к родным (1849–1854). М.: Наука, 1994.

2. Біографія Т.Г. Шевченка за спогадами сучасників. К.: Вид-во АН УРСР, 1958.

3. Державний архів Чернігівської області. Ф. 1530. Оп. 4. Спр. 63.

4. Єрема В.І. Андріївська святиня // Наш край. 2013. 23 березня.

5. Жемчужников Л. Україна 1850-х років очима художника-петербуржця // Хроніка 2000. Вип. 55–56. К., 2003.

6. Записки Петра Дмитриевича Селецкого // Киевская старина. Т. 8. К., 1884.

7. Земский сборник Черниговской губернии. № 5–8. Чернигов: Земская типография, 1877.

8. Інститут літератури імені Т.Г. Шевченка НАН України. Відділ рукописів. Ф. 99. Спр. 292.

9. Інститут рукопису Національної бібліотеки України імені В.І. Вернадського (далі – ІР НБУВ). Ф. ІІІ. Спр. 911.

10. ІР НБУВ. Ф. ІІІ. Спр. 892.

11. ІР НБУВ. Ф. ІІІ. Спр. 344.

12. Кирило-Мефодіївське товариство: у 3-х т. Т. 3. К.: Наукова думка, 1990.

13. Листи до Т.Г. Шевченка. 1840–1841. К.: Вид-во АН УРСР, 1962.

14. Милорадович Г.А. Родословная книга Черниговского дворянства. Т. 2. СПб., 1902.

15. Мурашко М.І. Спогади старого вчителя. К.: Мистецтво, 1964.

16. Стороженко М. З мого життя. К.: Либідь, 2005.

17. Центральний державний історичний архів України, Київ (далі – ЦДІАУ). Ф. 1475. Оп. 1. Спр. 549.

18. ЦДІАУ. Ф. 1475. Оп. 1. Спр. 309.

19. Частная переписка Г.П. Галагана // Киевская старина. Т. 65. Май. 1899.

20. Черниговские губернские ведомости. 1894. 28, 29 мая.

21. Чернігівський обласний історичний музей імені В.В. Тарновського (далі ЧОІМ). Ал-504/40/1.

22. ЧОІМ. Ал-504/40/2.

23. ЧОІМ. Ал-504/23/75.

24. ЧОІМ. 504/40/3.

25. ЧОІМ. Ал-504/29/32.

26. ЧОІМ. Ал-504/29/38.

ЛѢТОПИСНОЕ
ПОВѢСТВОВАНІЕ
О
МАЛОЙ РОССІИ
И
ЕЯ НАРОДѢ И КОЗАКАХЪ ВООБЩЕ,

ОТКОЛЬ И ИЗЪ КАКОГО НАРОДА ОНЫЕ ПРОИСХОЖДЕНІЕ СВОЕ ИМѢЮТЪ, И ПО КАКИМЪ СЛУЧАЯМЪ ОНИ НЫНѢ ПРИ СВОИХЪ МѢСТАХЪ ОБИТАЮТЪ, КАКЪ ТО: ЧЕРКАСКІЕ ИЛИ МАЛОРОССІЙСКІЕ И ЗАПОРОЖСКІЕ, А ОТЪ НИХЪ УЖЕ ДОНСКІЕ, А ОТЪ СИХЪ ЯЦКІЕ, ЧТО НЫНѢ УРАЛЬСКІЕ, ГРЕБЕНСКІЕ, СИБИРСКІЕ, ВОЛГСКІЕ, ТЕРСКІЕ, НЕКРАСОВСКІЕ, И ПРОЧ. КОЗАКИ, КАКЪ РАВНО И СЛОБОДСКІЕ ПОЛКИ.

собрано и составлено

чрезъ труды

ИНЖЕНЕРЪ-ГЕНЕРАЛЪ-МАІОРА И КАВАЛЕРА

АЛЕКСАНДРА РІГЕЛЬМАНА,

1785—86 года.

МОСКВА.

ВЪ УНИВЕРСИТЕТСКОЙ ТИПОГРАФІИ.

1847.

Титульний аркуш книги О.І. Рігельмана "Летописное повествование о Малой России... Москва, 1847".

ИСТОРИЧЕСКОЕ СВѢДѢНІЕ

ОБЪ

АЛЕКСАНДРѢ ИВАНОВИЧѢ

РИГЕЛЬМАНѢ.

Издавая «Лѣтописное повѣствованіе о Малой Россіи, сочиненное Инженеръ-Генералъ-Маіоромъ, Александромъ Ивановичемъ Ригельманомъ», мы обѣщали, въ Предисловіи къ оному, представить со временемъ историческія свѣдѣнія о немъ, на основаніи данныхъ, сообщенныхъ намъ сыномъ его, Коллежскимъ Ассесоромъ, Аркадіемъ Александровичемъ. Получивъ теперь этѣ послѣднія, то есть, «Формулярный Списокъ, слѣдующій Черниговскаго уѣзда къ Предводительскимъ дѣламъ», съ собственноручными выправками самаго Александра Ивановича въ 1782 году, апрѣля 29-го числа, и «Добавленіе къ этому Послужному Списку», сдѣланное упомянутымъ сыномъ его, мы исполняемъ свое слово.

Фамилія Ригельманъ, какъ показываетъ самое названіе, — Нѣмецкая, и прибыла въ Россію съ невѣстою Царевича Алексѣя Петровича, Принцессой Брауншвейнъ-Бланкенбургской, Шарлотой Софіей, происходя «изъ шляхетныхъ дѣтей». По 10-му году оставшись круглымъ сиротою, онъ выбралъ Инженерную службу, поступивши въ Шляхетной Корпусъ 1750

г., іюля 12-го, откуда, черезъ 3 лѣтъ, выдержавъ испытаніе въ присутствіи Фельдмаршала Миниха, выпущенъ Кондукторомъ, генваря 12-го, 1733 года, и прямо отправился въ Кіевъ, а изъ него въ Турецкой походъ съ главною арміей. Здѣсь молодой Инженеръ участвовалъ въ памятномъ сраженіи при Стаучанѣ (28 авг.) и взятіи городовъ, Хотина (30 авг.) и Ясъ (12 сен., 1739). По окончаніи войны, въ слѣдствіе столько поноснаго мира Австріи въ Бѣлградѣ, 1-го сен., слѣд., спустя 5 дня послѣ блистательной побѣды Русскихъ, Ригельманъ уѣхалъ, 1740 г., въ Кіевъ и Черниговъ, а оттуда къ разграниченію съ Оттоманскою Портою земель отъ устья Синюхи прямой чертой до Днѣпра, Міуса и Азова, гдѣ провелъ два года, среди Запорожцевъ, знакомыхъ уже ему нѣсколько по Днѣпровскому походу, и имѣлъ случай покороче изучить этѣхъ неустрашимыхъ наѣздниковъ. Послѣ окончанія разграниченія получилъ онъ, іюня 2-го, 1743 г., первый чинъ, Инженеръ-Прапорщика. Съ 1743 по 1749 г. прожилъ онъ въ Малороссіи, занимаясь порученіями, возложенными на него Правительствомъ по его службѣ. Такъ 1743 годъ онъ снималъ пограничную карту отъ Кіева до самаго Смоленска и сочинялъ планы съ проектами Малороссійскимъ городамъ полковъ Прилуцкаго, Лубенскаго и Миргородскаго, а также и пограничнымъ ихъ съ Польшей мѣстечкамъ. Слѣдующій (1746) годъ посвященъ былъ имъ полку Переяславскому, а прочіе два (1747—48) строенію около Кіева пограничныхъ ретраншаментовъ (Васильковскаго, Обуховскаго, Трипольскаго и Стайковскаго). Въ это время сцена дѣятельности нашего Инженера перемѣняется. Сѣверовостокъ Россіи надолго призываетъ его къ себѣ. Въ 1749 г., Ригельманъ, въ чинѣ Подпоручика (съ 23 апрѣля), вызванъ былъ въ Оренбургъ и вскорѣ отправленъ (1750 г.),

для заграничныхъ дѣлъ въ Киргизъ-Кайсацкую Орду, къ Нурали Хану; послѣ того, въ продолженіе цѣлыхъ 10 лѣтъ (съ 1751 по 1761 г.), осматриваетъ всю нашу Сѣверовосточную линію, отъ Кизляра до Ишима, поправляетъ и перестроиваетъ крѣпости ея: 1751 г. Поянцкую и Самарскую, 1752 Сакмарскую, Верхояицкую и Уискую до самой Ишимской линіи; 1753—54 посѣщаетъ Царицынъ и Красной Яръ, 1755 Астрахань, 1756 снова Царицынъ, 1757 Кизляръ, 1758—60 Оренбургъ. Какъ Капитанъ и Подполковникъ (1-го генв., 1758), другія 10 лѣтъ (съ 1760—1770) Ригельманъ проводитъ на Дону, гдѣ строитъ, на мѣстѣ крѣпости Св. Анны, крѣпость Св. Димитрія Ростовскаго. Въ 1765 г. (5-го марта), онъ отозванъ былъ изъ своей крѣпости въ Петербургъ. Здѣсь поднесъ онъ лично Государынѣ Императрицѣ проектированные имъ планы военныхъ укрѣпленій. При этомъ случаѣ Государыня спросила у Инженера циркуля, котораго тщетно искалъ онъ въ своихъ карманахъ, и, однако же, это не помѣшало ему получить, въ награду, золотую табакерку, наполненную червонцами, и штофное платье для жены, съ плеча Императрицы, по выраженію того времени, которое отдано имъ, въ послѣдствіи, въ каменную церковь, построенную въ имѣніи второй жены его, селѣ Андреевкѣ (Черниговской губ. и уѣзда). Возвратившись, въ 1769 г. обратно въ крѣпость Св. Димитрія, онъ, черезъ годъ (въ 1770 г.), получилъ назначеніе построить вновь Петровскую крѣпость по Днѣпровской линіи, при устьѣ рѣки Берды и Азовскаго моря, гдѣ пожалованъ былъ чиномъ Полковника (15-го декабря, 1770 г.), а въ 1771 г., (декабря 28) произведенъ въ Генералъ-Маіоры, и въ слѣдующемъ, 1772 году, снова является на военномъ полѣ, въ томъ самомъ мѣстѣ, гдѣ, 55 года тому назадъ, началъ свое

поприще Инженеръ-Кондукторомъ, т. е., въ первой арміи, въ Турецкой походъ. 18-го іюня, 1773 г., Ригельманъ участвовалъ въ замѣчательной атакѣ Силистріи, въ коей засѣло 30 тысячь Турецкаго гарнизона, и взятіи лежащей передъ городомъ горы съ ретраншаментомъ; это украсило его орденомъ Св. Побѣдоносца Георгія 4-й степени. Послѣ славнаго Кучукъ-Кайнарджицкаго мира, онъ (1774 г.) отправился было въ Кіевъ, откуда, однако же, вскорѣ назначенъ Департаменнымъ Командиромъ въ построенную имъ крѣпость Св. Димитрія, къ командованію и построенію прочихъ крѣпостей Азовской губерніи; въ этомъ званіи пробылъ онъ по 7-е августа, 1782, когда, по прошенію, получилъ, наконецъ, послѣ долговременной (44-лѣтней) службы, отставку. Изъ переписки его съ Генералъ-Фельдцейгмейстеромъ, Бауромъ, видно, что, при увольненіи его, было ему предложено на выборъ: чинъ Генералъ-Поручика, или половинное жалованье; избравъ послѣднее, онъ получалъ 1000 рублей пенсіи и 100 рублей на орденъ Св. Георгія, имѣя, сверхъ того, деньщиковъ по положенію.

Ригельманъ удалился въ свое небольшое помѣстье, село Андреевку, находящуюся въ 20 верстахъ отъ Чернигова, и принадлежавшую второй женѣ его, урожденной Лизогубовой, отъ коей имѣлъ сына, Аркадія, и дочь Богдану, да отъ первой, изъ рода Чертковыхъ (въ Кіевѣ), сына Адама, и дочь Екатерину, вышедшую за Вицеадмирала Пустошина, изъ коихъ, впрочемъ, послѣдніе не оставили по себѣ потомства.

Остальныя 7-мь лѣтъ своей деревенской жизни Ригельманъ провелъ въ совершенномъ уединеніи; только два раза оста-

влялъ онъ свой пріютъ: въ проѣздъ Великаго Князя, Павла Петровича, черезъ Черниговъ, за границу, съ первой супругой своей, которому былъ представленъ, да къ Фельдмаршалу, Графу Петру Александровичу Румянцову-Задунайскому, въ деревню его, Вышеньки (Полтавской губерніи). Все же прочее время посвящалъ онъ передѣлкѣ и исправленію «Лѣтописнаго повѣствованія о Малой Россіи», составленнаго еще въ 1773 г., во время пребыванія его на Дону, и названнаго первоначально «Исторія Малороссійская или повѣствованіе о Козакахъ» и проч., и состоявшаго изъ 2-хъ частей, а послѣ возросшаго до 4-хъ: первыя двѣ означены 1785, а послѣднія 1786 годомъ; къ этой исторіи присоединено 27 изображеній Малороссіянъ разныхъ сословій, съ портретомъ Гетьмана Богдана Хмельницкаго, и двѣ карты, изъ коихъ, на первой представлена часть древней Россіи (южной), а на второй генеральное изображеніе тогдашней Малороссіи съ окрестными землями. Изображенія этѣ помѣщены были, въ маломъ видѣ, въ первой разъ при Исторіи Малой Россіи Г. Бантышемъ-Каменскимъ, а въ томъ видѣ, какъ они есть, встрѣтилъ я еще въ одномъ спискѣ Записокъ о Малороссіи, соч. Дѣйствит. Стат. Совѣтникомъ, Аоанасіемъ Шафонскимъ, бывшимъ Генеральнымъ Судьею (въ Черниговѣ), и снятыя на стеклѣ, съ отмѣткой, гдѣ какого цвѣту платье и под. тому, Тимофѣемъ Калинскимъ; то и другое принадлежитъ Библіотекѣ Харьковскаго Университета. Въ томъ же, 1778 году, сочинена имъ еще «Исторія или повѣствованіе о Донскихъ Козакахъ» и проч., тоже съ 17-ю изображеніями древняго одѣянія Донцевъ и печатей, планомъ Черкаска и картой земли Донской. Источники, на коихъ основалъ онъ этѣ два сочиненія свои, поименованы имъ въ самомъ заглавіи ихъ, а изображенія составлены на мѣстѣ. Замѣчательно, что изображенія

Малороссіянъ сдѣланы были, по разсказамъ сына его, однимъ Малороссіяниномъ, содержавшимся, за какія-то проступки, въ крѣпости Св. Димитрія, бывшимъ изъ одного сосѣдняго села съ помѣстьемъ сочинителя, и происходившимъ притомъ изъ духовнаго званія. Кромѣ этѣхъ двухъ произведеній, Ригельманъ написалъ еще: «Изъясненіе о Кизлярской крѣпости, составленное въ 1757 году», и упоминаемое имъ въ Исторіи о Донскихъ Козакахъ (на стран. 141-й), равно какъ и небольшое собраніе анекдотовъ о Петрѣ I-мъ, которыя всѣ хранятся въ фамиліи его, въ рукописи. Напослѣдокъ, онъ оставилъ послѣ себя многіе чертежи укрѣпленій, планы и карты, относившіеся къ службѣ его.

Если Ригельману, по Формулярному Списку, былъ въ 1782 г. 62 годъ отъ рожденія, то значитъ, что онъ родился въ 1720, въ С.-Петербургѣ. Ригельманъ воспитанъ въ Православномъ Исповѣданіи, а скончался въ 1789, на 69-мъ году отъ рожденія, и погребенъ, въ, упомянутомъ выше селѣ его, Андреевкѣ, въ, основанной имъ самимъ, каменной церкви.

О. Бодянскій.

Москва.
23-го февраля,
1848 года.

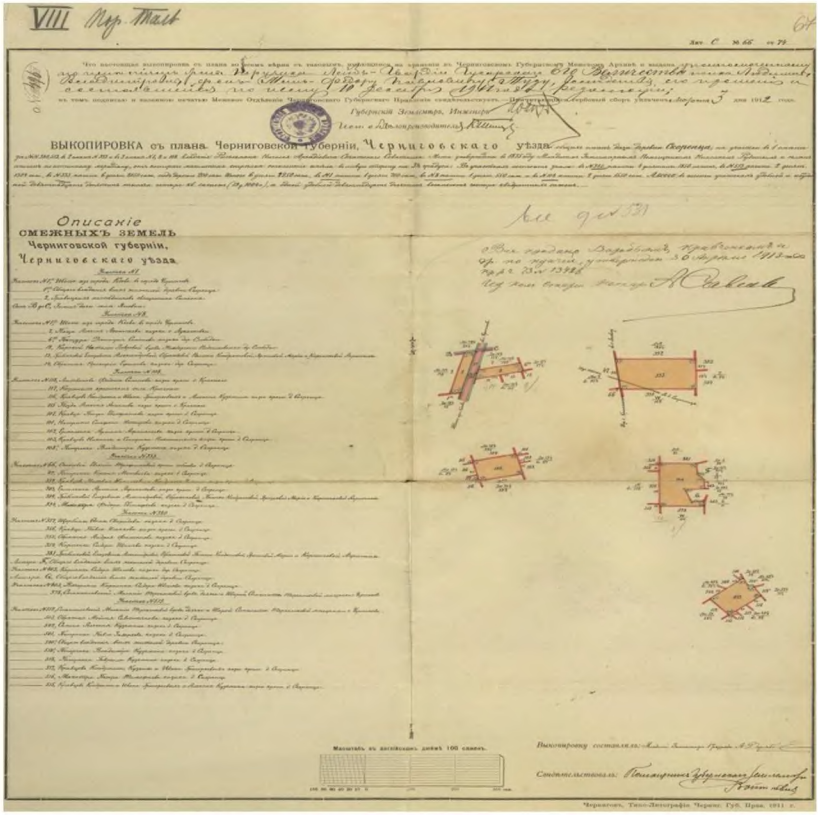

План земельних володінь Рігельманів. Початок XX ст. ДАЧО. Ф. 127. Оп. 11. Спр. 2637.

Ольга Друг

РОДИНА РІГЕЛЬМАНІВ У КИЄВІ – ПИТАННЯ ВЛАСНОСТІ ТА СПАДЩИНИ КІЛЬКОХ ПОКОЛІНЬ

Ім'я Рігельманів знане в історії України. Рід мав давнє коріння, його представники належали до дворянства Чернігівської губернії. Окрім маєтностей на Чернігівщині і Полтавщині Рігельмани мали у власності нерухомість у Києві. Величезна садиба Рігельманів розташовувалася на Липках, на вулиці Шовковичній в одному з престижних районів міста.

Вулиця відома з кінця XVIII століття, у 1799 році була прокладена траса від аптеки, що містилася неподалік палацу, тому перша назва її – вулиця Аптекарська, потім отримала назву Шовковичної, а з 1869 року – Левашовська. За радянських часів – вулиця Карла Лібкнехта, з 1990-х років повернена одна з первісних назв, а саме – Шовковична.

В 1884 році М. Тарановський – автор путівника по Києву – в описі вулиці вказував найбільш значні будинки: "При этой улице из каменных больших домов выдаются: дом Григорьева № 6; на углу Институтской генерал-губернаторский дом и, при конце, на окраине оврага, дом Ригельмана с прекрасным большим, тенистым садом; противно которого, при левой стороне улицы, начиная от Эспланадной улицы до Кловского ручья, тянется усадьба Городской больницы цесаревича Александра, где имеются некоторые признаки бывшего здесь Шелковичного сада, в коем, по преданию, император Петр I собственноручно посадил в 1709 г. несколько тутовых деревьев, от которых в 1787 г. была разведена шелковичная плантация, впоследствии уничтоженная".

Особливість вулиці сьогодні в тому, що на ній добре збережена забудова XIX – початку XX століть. На Шовковичній, 36 стоїть шестиповерховий будинок у стилі модерн, зведений під

наглядом інженера П.А. Албакова напередодні Першої світової війни. На фасаді вміщений родовий герб його колишніх власників. Історія будинку і садиби, яка була однією з найбільших на Липках – її площа становила 4 023 квадратних сажнів – тісно пов'язана з родиною Рігельманів.

У квітні 1870 року Микола Рігельман заклав свою садибу у міському Товаристві взаємного кредиту. З цих документів дізнаємося, що вона сформувалася за рахунок двох купчих: 21 жовтня 1860 року Рігельман придбав у поміщика Маршицького садибу площею 2 081 квадратних сажнів з будинком і службами. Також була придбана земля під садом площею 1 942 квадратних сажнів у дворянина Олександра Пащенка за купчою від 16 березня 1865 року.

Що ж собою являв будинок і садиба на час опису її в кредитному товаристві? В 1870 році садиба виглядала таким чином. Будинок був дерев'яний на кам'яному фундаменті, покритий залізом. Він мав 16 кімнат, коридор і передпокій. На будинкові та садовому його виступі було два мезоніни. Фасадний мезонін мав чотири кімнати з двома коридорами, а садовий мезонін – три кімнати. У всьому будинкові разом з мезонінами вікон – п'ятдесят чотири, груб голландських – п'ятнадцять, з них три з камінами, дверей – п'ятдесят три. У семи кімнатах підлога паркетна, в решті – звичайна дерев'яна, пофарбована олійною фарбою. Чотири балкони при мезонінах, з яких – один виходить на вулицю з металевою решіткою, балкон з металевою решіткою з їдальні виходив в сад. В особняку – три каміни, з яких – два чавунних, а один – мармуровий. Він мав криті й засклені галереї при п'яти входах. Під будинком знаходився кам'яний погріб для вина. Вся будівля була застрахована в товаристві "Саламандра" на дванадцять тисяч рублів.

При особняку окремо побудована дерев'яна кухня, дах – залізний. Кухня мала сіни та велику кімнату з варистою піччю і котлом. Там само було дві кімнати для пральні. При кухні роз-

міщений кам'яний погріб для варива з металевими дверима. Тут же були холодильні служби. На садибі розміщений великий дерев'яний сарай для стаєнь та екіпажів. Окремий сарай для дров, льодовник дерев'яний. На подвір'ї – колодязь під навісом, а в саду особливий колодязь із дерев'яним зрубом. Вся садиба огороджена дерев'яним парканом. В документах кредитного товариства було вказано, що будинок і всі служби зайняті під приміщення власника та його родини. У випадку найму, за розміщенням будинку в одній з найкращих частин міста, за великою площею і красивому місцерозташуванню садиби, яка має сад більш ніж з півтисячі фруктових дерев, згідно з орендними цінами сусідніх будинків, можна визначити річний прибуток з оренди в дві з половиною тисячі рублів. За винятком витрат на страхування, ремонт, квартирної та інших повинностей (всього шістьсот рублів), чистий прибуток з будинку можна визначити в тисяча дев'ятсот рублів. Кредитне товариство оцінило все майно в одинадцять тисяч чотириста рублів.

Микола Рігельман отримав кредит під заставу свого майна, і згодом використав ці гроші на удосконалення та розбудову особняка. Перебудову будинку він замовив відомому на той час архітекторові Олександрові Яковичу Шіле, який тільки-но закінчив будувати Київську Міську Думу. Дозвіл на це Рігельман отримав 22 травня 1878 року. Проект фасаду особняка та всі роботи виконувалися під керівництвом О. Шіле.

7 червня 1878 року погодив проект архітектор А-Ф. Геккер із зазначенням, щоб не було збільшено розміри будинку. Був удосконалений фасад будинку в неоренесансному стилі.

Після смерті М.А. Рігельмана вся нерухомість у Чернігівській, Полтавській та Київській губерніях загальною вартістю в 1 млн. 17 тис. рублів, а все нерухоме майно вартістю в 1 млн. 626 тис. 285 руб., перейшли у спадок його дітям – сину Володимиру та дочці Параскеві (у шлюбі – Коссович). Рішенням Чернігівського окружного суду їх ввели у власність 4 березня

1889 року, потім вся садиба на Липках перейшла за роздільним актом до Володимира Рігельмана. Роздільний акт затверджено 13 березня 1889 року. З усією забудовою садиба разом з садом займала площу одна десятина 1 621 кв. сажнів.

Володимир Миколайович Рігельман був одружений з Антоніною Робертівною фон Таль. Подружжя мало двох дітей: Людмилу та Миколу. Садиба декілька разів міняла власників, але все в межах родини. 1894 року після смерті Володимира Миколайовича перейшла у володіння дітям, а вдова могла там проживати. Микола Володимирович Рігельман помер зовсім молодим, а Людмила вийшла заміж за корнета лейб-гвардії гусарського полку Георгія Олександровича фон Таля (1884–?), сина Олександра Яковича фон Таля, і проживала в Петербурзі. Георгій фон Таль в 1916 році вже був підполковником, ад'ютантом двірцевого коменданта М.В. Воєйкова.

1/17 частина спадку їй дісталася від батька Володимира Миколайовича Рігельмана за духівницею, затвердженою визначенням Київського окружного суду 11 листопада 1894 року. 13/14 частин спадку вона отримала від брата, в правах власниці її затвердив Київський окружний суд в 1909 році. Таким чином вона стала одноосібною володаркою садиби.

На початку лютого 1911 року в Петербурзі Людмила Володимирівна оформила купчу, за якою всю садибу в Києві на вул. Левашовській, 36 продала своїй матері – Антоніні Робертівні Рігельман за 150 тисяч рублів. Це дуже висока ціна для Києва, але на Липках земля та нерухомість коштували дорого. Вдова Володимира Рігельмана – Антоніна Робертівна, проживала у Петербурзі. Там вона оформила всі документи на володіння садибою у Києві на вулиці Левашовській, 36, там само оформила документи на київську нерухомість на тій само вулиці, за № 11, куплену в листопаді 1905 року у вдови статського радника Анни Григорівни Мясоєдової площею 384 квадратних сажня. Оскільки нерухомість була закладена у Київському земельному

банку, то Рігельман взяла на себе в числі договірної суми сплату банку боргу.

1911 року Антоніна Робертівна Рігельман вдруге вийшла заміж за військового льотчика Бориса Івановича Свистунова. Життєвий шлях Бориса Свистунова вельми показовий для свого часу. Здобувши військову освіту в Єлизаветградському кавалерійському училищі, він, проте, захопився новою справою – авіацією. У 1914 році закінчив Гатчинську авіаційну школу і потрапив на фронт. Нагороджений орденом Св. Георгія 4-го ступеня. За свідченнями сучасників, у 1917 році полковник Свистунов був начальником гарнізону і комендантом міста Гатчина, тоді ж він сприяв утечі О. Керенського. Потім його бачили у лавах денікінців, з якими емігрував до Болгарії. Від 1936 року генерал-майор Свистунов із родиною жив у Парижі, де був активним діячем Союзу георгіївських кавалерів та Союзу російських льотчиків у Франції.

Подружжя вирішило звести на Левашовській, 36 великий прибутковий будинок і у вересні 1912 року приступили до зносу старої споруди. Побудова шестиповерхового на підвалі будинку дорого обійшлася Свистуновій. Декілька разів вона закладала під заставу нерухомість на Левашовській, 36, отримувала кредити в Міському кредитному товаристві та в Товаристві взаємного кредиту. Для успішного завершення будівництва Антоніна Робертівна вирішила частину садиби безкоштовно віддати місту під проведення нової вулиці, що зв'язувала б вулицю Левашовську і Круглоуніверситетську. Залишена у власності земельна ділянка була поділена на дев'ять частин, і кожну планували продати за значно вищою ціною. Сусіди А.Р. Свистунової дали згоду на проведення нової вулиці. Так виникла Ново-Левашовська вулиця, нині провулок Козловського.

Шестиповерховий з підвалом будинок був зведений за один будівельний сезон, а в 1913 році там проходили внутрішні опоряджувальні роботи. Будинок відповідав всім тогочасним вимо-

гам щодо комфортності, благоустрою, мав центральне опалення, а разом з тим і пічне. В ньому було дванадцять камінів, семи- та восьмикімнатні квартири по дві на поверсі. Кімнати багато прикрашені ліпниною, поклеєні шпалерами. Річна плата за квартиру сягала в залежності від поверху від 3,5 до 4-х тисяч рублів. Серед мешканців цього будинку переважали представники вищого офіцерського складу, поміщики, судові діячі та інші.

Під час Другої світової війни будинок постраждав – горів, і був відбудований у повоєнний час.

Суттєвим доповненням історії особняків Києва є інформація про життя власників будинків. Цього разу – це родина Рігельманів, серед представників якої у другій половині XIX століття найбільш яскравою особистістю був Микола Аркадійович Рігельман (1817–1888).

ДОДАТКИ:

Кредитне товариство взаємного кредиту, м. Київ.
Витяги із справи М.А. Рігельмана.
30.04.1870 р. – 13.03.1889 р.

Арк. 8. Черниговский Окружной Суд слушал дело об утверждении дворянина Владимира Николаевича Ригельмана и жены лекаря Параскевы Николаевны Коссович в правах наследства к имуществу, оставшегося после смерти отца их, Статского Советника Николая Аркадьевича Ригельмана и о вводе Владимира Николаевича Ригельмана во владение наследственным недвижимым имуществом.

Арк. 13. Через поверенного своего Параскева Николаевна (доверенность мужу) лекаря Ивана Андреевича Коссовича – сестра все передала брату. Со стороны Параскевы Николаевны не встречается никаких препятствий.

Арк. 15. Параскева Николаевна Коссович, на основании 1005 ст. т. X. ч. I, как вышедшая замуж при жизни отца, не может иметь участия в отцовском наследстве, открывшемся в Черниговской и Полтавской губерниях, почему единственным наследником имущества, находящегося в этих губерниях, является Владимир Николаевич Ригельман. Что же касается оставшегося имущества Ригельмана, не находящегося в Черниговской и Полтавской губерниях, то в этом имуществе Параскева Коссович имеет право на получение следуемой 1/14 части с недвижимых имений и 1/8 части из движимого имущества. После смерти Николая Аркадьевича Ригельмана им оставлено имущество: А/ недвижимое:

1) 845 десятин 72 сажени земли в дачах хутора Паперни, Мокрых Величек, Тарасевичевых Величек … Черниговского уезда – 8.450 рублей;

2) 5.399 десятин в дачах с. Андреевки и др. Черниговского уезда – 377.930 рублей;

3) 741 десятина – деревни Гнилушки и Н. Остерского уезда – 18.525 рублей;

4) 1.339 десятин в Кременчужском уезде Полтавской губернии – 107.120 рублей;

5) 536 десятин в Переяславском уезде Полтавской губернии – 37.520 рублей;

6) дом в Киеве – страховка 12.000 руб.

Наличие капитала в банках, наличные деньги в банках

Итого – 1 миллион 17 тысяч 741 рубль.

Паи (2) Спичинецкого сахарного завода облигации кредитного общества – 1.610 руб.

Пай Киевского частного коммерческого банка

Итого прочих денежных знаков на сумму – 23 тыс. 719 руб., а всего движимого и недвижимого имущества на сумму 1 млн. 626 тыс. 285 руб.

Расходы на погребение и сооружение памятника Николаю Ригельману – 8,5 тыс. руб.

Взыскать с В. Н. Ригельмана пошлины: 16 тыс. 98 руб.

Оформлял все бумаги Владимир Николаевич Ригельман, его доверительное лицо – присяжный поверенный Черниговского окружного суда Илья Людвигович Шраг.

Державний архів міста Києва.
Ф. 143. Оп. 1. Спр. 320.

Особняк М.А. Рігельмана в м. Києві. 1910-ті роки.

Будинок по вул. Шовковичній, 36. Київ. Фото 2013 р.

Герб Свистунових на фасаді будинку.

Фрагмент фасаду будинку.

Віктор Єрема

З ІСТОРІЇ ЦЕРКВИ АРХИСТРАТИГА МИХАЇЛА СЕЛА АНДРІЇВКА

Не перекреслиш, не повернеш
Гріховні дії та слова...
Але очиститись од скверни
Ніколи пізно не була.

Вадим Крищенко [1].

Мурована церква Архистратига Михаїла с. Андріївка Чернігівського повіту Чернігівської єпархії побудована в 1782 році коштом поміщика, генерал-майора, кавалера ордена Святого Георгія IV ст., інженера-фортифікатора, історика, автора "Літописної оповіді про Малу Росію та її народ і козаків узагалі" О.І. Рігельмана на місці старої дерев'яної. Згідно з клірними відомостями різних років зазначалось: "Здание каменное, крепкое, теплое, колокольня при ней выстроенная в 1905 году, тоже каменная, на церковные средства и пожертвования семьи Ригельманов. Для погребения умерших в селе имеется четыре кладбища, обнесены канавой (земли усадебной вместе с погостом церковным 2 десятины 2 175 кв. саж.). Престол в ней один во имя Архистратига Михаила. Утварью и богослужебными книгами достаточна… Имеется церковная библиотека, церковно-приходское попечительство открыто с 1862 года" [6, арк. 170]. Головою церковного піклування був статський радник Микола Аркадійович Рігельман (1872), онук О.І. Рігельмана, який неабияких зусиль докладав для того, щоб виконати волю своєї матері Параскевії Рігельман (Галаган), яка заповідала побудувати при діючій церкві кам'яну дзвіницю, виділивши для цього певну суму коштів. Складність ситуації полягала в тому, що губернське будівельне управління не погоджувало кандида-

туру інженера, запропонованого Рігельманом для виконання даних робіт (1885), і справа ця була відкладена аж на 20 років.

"**Список культового имущества**. *18 декабря 1925 года*

1. Здание храма каменное – 10 x 10 сажень (требует ремонта).
2. Икон простого письма – 7 (из дерева 6 x 5 вершков).
3. Икон в медных позолоченных ризах – 2 (из меди 6 x 5 вершков).
4. Икон на полотнищах – 4.
5. Икон без риз, больших – 6.
6. Люстра из 24 свеч – одна (посеребренная).
7. Люстра из 24 свеч – одна (медная лощеная).
8. Люстра из 9 свеч – одна (медная).
9. Лампад висящих – 7 (медных, лощеных).
10. Колоколов больших – 1 (металлический, разбит).
11. Колоколов малых – 5 (2 разбито).
12. Богослужебных книг – 24.
13. Церковная библиотека – 1.
14. Иконостас – 1 и т. д." [7, арк. 17].

У 1926 році зазначено, що "при религиозном обществе имеются: церковь – одна, сторожка – одна, земли при церковном погосте – 200 квадратных сажень" [8, арк. 8].

Поряд з церквою знаходився родинний склеп поміщиків Рігельманів. В акті "Про занедбаний стан Андріївської церкви" від 31 серпня 1929 року зазначено, що "біля правої сторони церкви розкритий склеп, завалений сміттям, трупи валяються відкрито, труни розкриті, на східцях дуже багато сміття" [9, арк. 131].

На церковному цвинтарі була похована відома жителька села Андріївка учителька початкового училища Олена Омелянівна Войцеховська (1861–1919).

За роки існування церкви змінювався церковний причт. Так, відомо, що у різні роки були **священиками**: Федір Андреєв (1732), Іоан Федорів Павловський (1739–1741, помер у 1774 р.),

Степан Прокопович Алтернацький (1774), Семен Іванович Павловський (1785–1812), Смоличев (1811–1815), Зафи(а)лінський (1812–1813), Іван Зеньков (1816–1824), Понирко (1817), Павловський (1820), Іван Петрович Баран (1824), Василь Петрович Еланський (6 березня 1860 – 8 травня 1882), Віталій Слюсаревський (1886–1898), Федір Якович Садовський (20 червня 1899 – 1923), Олександр Петрович Андріївський (24 березня 1916 – 19 травня 1917), Іван Андрійович Лазневой (1924, 1925), Микола Віталійович Слюсаревський (1928), Іван Михайлович Врублевський (1928), Ніл Наумович Радченко (уродженець с. Андріївка) (1928–1929, 1930). Відомими **дияконами** були: Стефан Гаврилов (1739), Іван Павлович Вороновський (1774 дячок), Іван Петрович Баран (1812, 1820–1838), Зенков (1818), Матвій Іванович Хайневський (1862–1887), Лаврентій Матвійович Хайневський (уродженець с. Андріївка) (10 жовтня 1893 – 1908), Іван Матвійович Хайневський (уродженець с. Андріївка) (1923), Кузьма Іванович Царенок (1926, 1929). **Псаломщики**: Григорій Іоанов (1739), Михайло Фомич Мушинський (1843–1844), Матвій Іванович Хайневський (6 вересня 1863 – 7 березня 1887), Лаврентій Матвійович Хайневський (23 грудня 1883 – 9 березня 1887, 10 жовтня 1893 – 1908), Степан Семенович Щербацький (26 травня 1908 – 1914), Олександр Петрович Андрієвський (1911–1917), Степан Семенович Щербацький (1918–1919, 1924, 1928), Кузьма Іванович Царенок (в. о. 1926). **Дячки:** Трохим Баран (1839–1844), Діонісій Дусевський (1841–1844), Таревський (1875), Яків Бовкун (1787), Гордієвський (1813), Терещенко (1814–1815), Микола Миколайович Лаврівський (1848–1849), Наум Григорович Мневец (1901–1905), Омелян Платонович Медведь (1913–1914). Відомі **паламарі**: Михайло Тихонієв (1739), Федір Ігнатович (1774), 1812 року штатного паламаря не було, Муха (1826), Кіндрат Сербинович (1841–1844), Іван Іванович Бориско (1860–1862), Матвій Іванович Хайневський (23 лютого 1863 – 6 вересня 1863), Йосип

Іванович Хайневський (1864–1876), Петро Іванович Хайневський (4 травня 1864 – 19 травня 1870). Церковні **старости**: селянин Данило Пузей (1824–1826), Наум Григорович Мневець (1901–1905), Омелян Платонович Медведь (1913–1914). Церковні **сторожа**: Тарас Невцов (1899), Царенок Макар Іванович (1929) [3, с. 4, 5].

У 1860–1870-ті роки "в церковном доме" діяла церковно-парафіяльна школа.

Андріївська церква часто згадувалась в "Черниговских епархиальных известиях". Так, читаємо на шпальтах газети у 1865 році: "Изъявляется душевная благодарность Архипастыря помещику Н. Ригельману за устройство церковной школы в с. Андреевка"; 1887 року: "Епископ Черниговский и Нежинский Вениамин, следуя по епархии, 26 августа останавливался в селе на ночлег"; 1911 року: "Выражается благодарность Епархиального Начальства поручику лейб-гвардии Гусарского Его Императорского Величества полка Георгию Александровичу фон Таль за пожертвование в Михайловскую церковь с. Андреевки полного священнического облачения с комплектом воздухов из шелковой парчи с серебром алого цвета". 25 травня 1898 року "Черниговские губернские ведомости" повідомляють: "Г. Начальник губернии побывал в Андреевке … посетил храм, осмотрел школу, хлебозапасный магазин…". 12 серпня 1914 року Преосвященний відвідав сільську парафію та церкву [3, с. 5].

Отже, Андріївська парафія жила звичним розміреним життям, незважаючи на деякі соціальні негаразди та політичні катаклізми, аж поки більшовицька влада не вказала на широкий поступ до "світлого" майбутнього.

Від початку більшовицького заколоту Церква та нова влада стали політичними опонентами в боротьбі за суспільну свідомість громадян. Священнослужителі сприймалися атеїстичною владою як категорія населення, що підлягає ліквідації, а церков-

не майно – як джерело поповнення матеріальних і фінансових ресурсів.

Історик Володимир Карпов у двотомнику "Генералиссимус" наводить цікавий документ:

"01.V.1919 Строго секретно
Председателю ВЧК
т. Дзержинському Ф.Э.

Москва, Кремль
№ 1866672
Указание

В соответствии с решением В.Ц.И.К. и Сов. Нар. Комиссаров необходимо как можно быстрее покончить с попами и религией. Попов надлежит арестовывать как контрреволюционеров и саботажников, расстреливать беспощадно и повсеместно. И как можно больше. Церкви подлежат закрытию. Помещения храмов опечатывать и превращать в склады.

Председатель В.Ц.И.К. (подпись)
М. Калинин

Председатель Сов. Нар. Комиссаров (подпись)
В. Ульянов (Ленин)".

Володимир Карпов переконує читача, що авторство наведеного документа і багатьох подібних належить не Михайлові Калініну, а Льву Троцькому [5, с. 67].

Приводом до масового вилучення владою церковних коштовностей став голод 1921–1923 років. Православна Церква буцімто була проти передачі своїх цінностей для допомоги голодуючим. Влада переслідувала мету не тільки поновити бюджетні кошти, але й ліквідувати фінансову основу Церкви, через що вилучення церковних цінностей з часом перетворилось у пряме пограбування Православної Церкви.

Антирелігійна пропаганда та агітація стали одним з головних напрямів агітаційно-масової роботи місцевих партійно-

радянських органів. Одним із методів боротьби радянської влади з релігією став спровокований партійно-державним апаратом розкол у Православній Церкві. Частина священиків проголосила необхідність змін у церковному житті у відповідності до "нових вимог часу", створив так звану "Живу церкву" – нову течію у російському православ'ї. Керівництво "Живої церкви" виступило проти Патріарха Тихона (Белавіна) і заявило про підтримку більшовицького уряду. З 1922 по 1927 роки вона була єдиною визнаною державною владою СРСР православною церковною організацією. Натомість Патріарх Тихон перейшов до політичної опозиції. Державні органи опікувалися підтримкою саме обновленського руху. Руйнації піддали також Українську Автокефальну Православну Церкву.

Але заради справедливості не можна не відмітити спроби влади (частіше ініційовані ентузіастами – діячами культури) вжити заходів до збереження церковних споруд, що були пам'ятками архітектури, чи то врятування церковних архівів і стародруків шляхом передавання їх до музеїв [4]. Такі випадки дійсно були, але не в с. Андріївка та сусідніх селах.

Поступово влада посилює адміністративний тиск на Церкву та політичні репресії проти священнослужителів, що призвело наприкінці 1920-х років до масового закриття церков і, звичайно, не могло не вплинути на моральний стан віруючих. Так, як уже було зазначено, ще у 1925 році на дзвіниці Михайлівської церкви один великий та два малих дзвони були розбиті, а у сельбуді працював гурток "Безбожник", який відвідувало 105 членів (85 чоловіків, 20 жінок). Для порівняння, гуртки Андріївського сельбуду 1929 року:

1. Політграмоти – 48 чол.
2. Драмгурток – 42.
3. Військових знань – 40.
4. Сільськогосподарський – 29.
5. Співочий – 30.
6. Безбожник – 105 [10, арк. 74].

"Согласно копии цыркуляра Наркомзема от 8.7.22 года за № 3121 и распоряжения Черниговского Уземотдела за № 1389 от 15.05.22 года Козлянское райземуправление предлагает с получением сего отобрать земли от нетрудового элемента священников и диаконов, которую распределить между бедняками, неимущими до нормы, прикрепив таковую к ним" [11, арк. 164].

"Списки лиц, лишенных избирательных прав. 22 человека самогонщиков, осужденных, бывших служителей культа: Абламский А.Е. 49 лет, Садовский Ф. 55 лет, Щербацкий 60 лет, Поперный А.Т. 46 лет.

1923 рік" [12, арк. 149].

У 1929 році відбувається зміна генеральної лінії церковної політики радянської держави, й об'єктом переслідування стають вже усі без винятку релігійні течії і конфесії. У повну залежність від органів влади Церкву поставив правовий акт "О религиозных объединениях". Антирелігійний наступ розвивався двома етапами. Перший – навесні й улітку 1929 року був позначений посиленням і відновленням дії антирелігійного законодавства 1918–1922 років. Тепер будь-яка діяльність, що "переступала рамки лише задоволення релігійних почуттів", підпадала під пункт 10 сумнозвісної 58 ст. Кримінального кодексу, який передбачав, що будь-яке використання "релігійних забобонів мас", спрямоване на послаблення держави, підлягає покаранню щонайменше від трьох років ув'язнення до смертної кари. Це була лише прелюдія до рішучих дій другого етапу антирелігійного наступу.

У жовтні 1929 року було наказано конфіскувати дзвони: "Звучання дзвонів порушує право на відпочинок широких мас атеїстів у містах і селах" [2, с. 5]. У зв'язку з цим збори широко-

го активу с. Андріївка Козлянського району Чернігівської округи постановили (протокол № 13 від 03.01.1930 року):

"… ми, активісти села Андріївки, воліємо зняти дзвони з дзвіниці і передати їх державі для індустріалізації країни, тим самим порвемо назавжди з релігією та її забобонами. Запроваджувати в життя новий побут. Релігійні свята, як Різдво та інші, проводити як звичайні дні не відраховуючи жодної копійки на церкву. Своїм прикладом та агітацією доводити селянству шкідливість релігії та вести рішучу боротьбу з святковим пияцтвом та обжорством. Дзвони зняти і передати на індустріалізацію країни, де вони дійсно принесуть користь. За це агітувати селянство і якомога скоріше впровадити в життя. Підняти клопотання перед сільрадою якнайскоріше внести пропозицію про відібрання церкви під культурно-освітню установу. Запропонувати управі споживчої кооперації не продавати вина в термін з 05.01. по 20.01.1930 року" [13, арк. 24].

Витяг з протоколу № 4 загальних зборів громадян с. Андріївки Козлянського району Чернігівської округи від 14.01.1930 року:

"Дзвони, як непотрібне для сучасного суспільства, передати державі, а гроші, виручені за них, повернути для потреб села" [14, арк. 6].

Служителів культу прирівнювали до куркулів: їх обкладали податками, обмежували в громадянських правах, а це означало також позбавлення їх продовольчих карток, медичної допомоги; священиків часто арештовували і відправляли у вигнання, вивозили на заслання до Сибіру тощо.

Із протоколу № 29 пленуму Андріївської сільської ради від 19 червня 1930 року. Список осіб, позбавлених виборчих прав:

"36. Царенок К.І., рік тому був дияконом, тому у поновленні виборчих прав утриматись.

37. Царенок У.К., жінка диякона.

40. Щербацький Степан Семенович, поновити в правах тому, що більше п'яти років дияконом не перебуває, живе з власної праці, соціально-небезпечним не являється.

54. Радченко Ніл Наумович, залишити позбавлення виборчих прав, як служителя церковного культу (попа).

55. Пархоменко М.М., дружина попа" [13, арк. 62].

Останнім актом злодіянь більшовиків стало масове закриття і руйнація церков, монастирів. Не оминула такої участі і церква Архистратига Михаїла с. Андріївки.

Культові споруди мало підходили для їх використання за іншим призначенням, а матеріал практично не був придатним для будівництва капітальних споруд (шкіл, клубів). Такі питання неодноразово обговорювалися в секретаріаті ВУЦВК. Але Михайлівську церкву все ж розібрали і побудували в 1936 році кінотеатр у с. Кархівка (до сьогодні не зберігся), а на місці знищеної церкви залишився пустир.

Поетапно був занедбаний, а пізніше повністю зруйнований церковний цвинтар. У 1926 році було розпорядження Окрадмінвідділу про недопустимість поховання померлих на церковних цвинтарях, між тим 9 січня 1927 року в с. Андріївка поховали гр. Абламського. Згодом, при прокладанні вуличної бруківки по селу, церковний цвинтар взагалі знесено. Деякі надгробні мармурові та бетонні плити були розміщені біля громадських колодязів, а всі інші повкидали в місцеву річку Балин, яка в своїх водах сховала останні сліди великого гріха.

Неможливо залишити без уваги й той факт, що в 1928 році членів релігійної громади с. Андріївки було 1 332 чол., в 1929 році – 854, проте групка з 3–10-х ідеологічно підготовле-

них фанатів безжалісно зруйнувала святиню. Винуватці понесли Божу кару, ніхто не помер "власною смертю".

Протягом останніх років в Україні помітно зріс інтерес широких верств населення до діяльності Православної Церкви та її історичного минулого. Він зумовлений новим ставленням держави до Церкви, визнанням її ролі як важливої складової громадянського суспільства. Сьогодні відроджено й відбудовано багато храмів, відродили церкву і в Андріївці – з приміщення колишнього будинку побутового обслуговування (2004). Особлива подяка за це отцю Захарію та нинішньому священику отцю Анатолію Майбороді. У 2015 році в селі була відкрита ще одна православна церква (Київського патріархату) у пристосованому приміщенні, священик – отець Володимир Лящинський.

На жаль, колишньої величі та краси Михайлівської церкви відтворити не вдалося.

Відродження духовності починається з усвідомлення гріха й очищення душі. Не шукаймо винних та ворогів, а творімо власну історію з поважним місцем Церкви у суспільному житті українського народу.

ВИКОРИСТАНІ ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА:

1. Крищенко Вадим. Поезії. К., 2002.

2. Ігнатуша О. Церква в умовах голодомору 1932–1933 рр. // Наша віра. 2008. Листопад.

3. Курданов А.Л. Літопис сіл Чернігівського району. Андріївська сільська рада. Чернігів, 2009.

4. Радянська влада та православна церква на Чернігівщині у 1919–1930 рр. Збірник документів і матеріалів / Відп. ред. Р.Б. Воробей, упорядники А.В. Морозова, Н.М. Полетун. Чернігів, 2010.

5. Карпов В. Генералиссимус. Кн. 1. М., 2002.

6. Державний архів Чернігівської області (далі – ДАЧО). Ф. 679. Оп. 3. Спр. 16.

7. ДАЧО. Ф. Р-72. Оп. 1. Спр. 237.
8. ДАЧО. Ф. Р-72. Оп. 1. Спр. 236.
9. ДАЧО. Ф. Р-72. Оп.1. Спр. 259.
10. ДАЧО. Ф. Р-72. Оп. 1. Спр. 501.
11. ДАЧО. Ф. Р-92. Оп. 1. Спр. 7.
12. ДАЧО. Ф. Р-92. Оп. 1. Спр. 3.
13. ДАЧО. Ф. Р-92. Оп. 1. Спр. 51.
14. ДАЧО. Ф. Р-92. Оп. 1. Спр. 52.

ДОДАТКИ:

З листа Праскові Рігельман до Катерини Галаган від 14 вересня 1816 р.

Благодарю тебя, любезная сестрица, за поздравление меня с дочерью … желаю, чтоб и тебя Бог утешил этим самым, только чтобы ты не терпела столько болезни, сколько я, что меня, правда сказать, беспокоит очень, как я подумаю, что время сближается и тебе. Любезная сестрица, сколько мне стоила эта дочь, что, не надеясь, чтобы я осталась жива, все способы Федосия Фед. употребляла, какие знала, которой, можно сказать, я обязана почти жизнью… Катенька родилась почти мертвою, но она как ее оживила. Теперь же, благодаря Бога, я здорова, только еще не выхожу в гостиную… Ты отгадала, душа моя, что ее глаза голубые, волосы светлые, точно так, как будто ты видела, но не могу сказать, на кого из нас похожа.

**Центральний державний історичний архів України.
Ф. 1475. Оп. 1, Спр. 666. Арк. 3–4 зв.**

З листа Прасковії Рігельман до Катерини Галаган від 2 червня 1834 р. Село Андріївка

… Горесть, одиночество и вечная печаль о разлуке с милой нашей Катей, вот наш удел, но мы должны благодарить Бога, что, послав нам такое испытание, Он дал нам силы перенести удар, чтобы удалиться из дому, где все тяготит душу, мы поспешаем выехать в Москву к сыну, который не знает еще о несчастии нашем общем …

… и для чего я дожила до этого несчастия, бывши всегда болезненной. Теперь остается еще один, для которого надобно себя хотя немножко щадить, и потому прошу тебя, милый друг сестрица, если вы приедете в Москву, как нам сказали, прежде, чем мы, то возьми меры, чтобы Никола ничего не узнал о постигшем нас несчастии, … мы не решаемся писать, зная его большую привязанность и дружбу к сестре …

Центральний державний історичний архів України.
Ф. 1475. Оп. 1. Спр. 106. Арк. 19–20 зв.

Фрагмент надгробку з могили К.А. Рігельман (1816–1834).

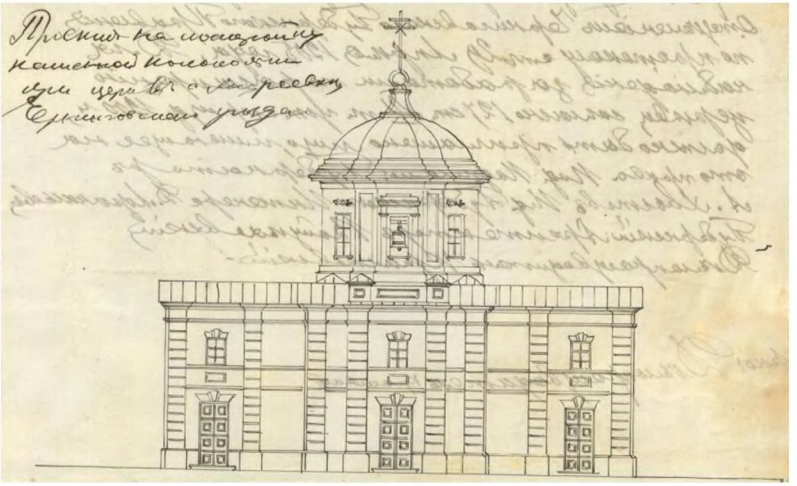

1. Церква Архистратига Михаїла. Проєкт. 1782 р.

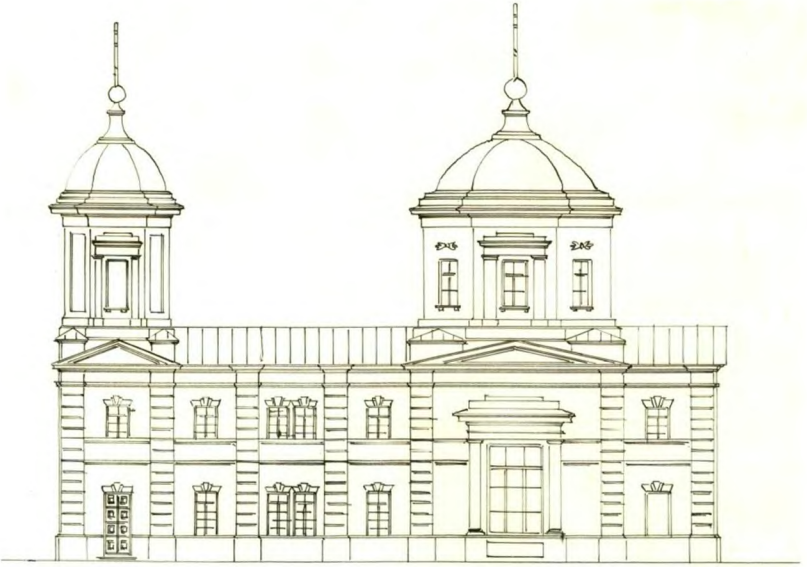

2. Проєкт добудови дзвінниці до церкви. 1905 р.

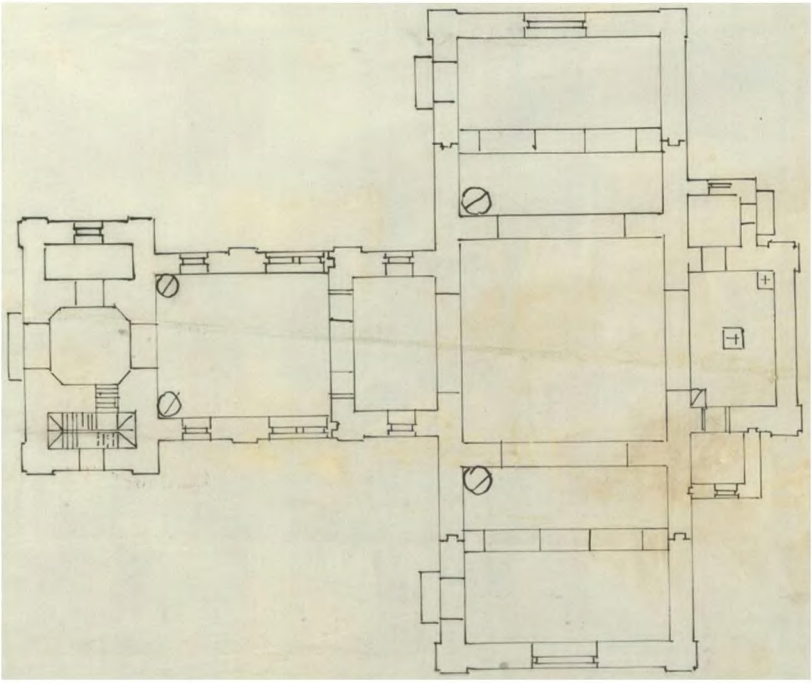

3. План церкви, зруйнованої в 1930-ті роки.

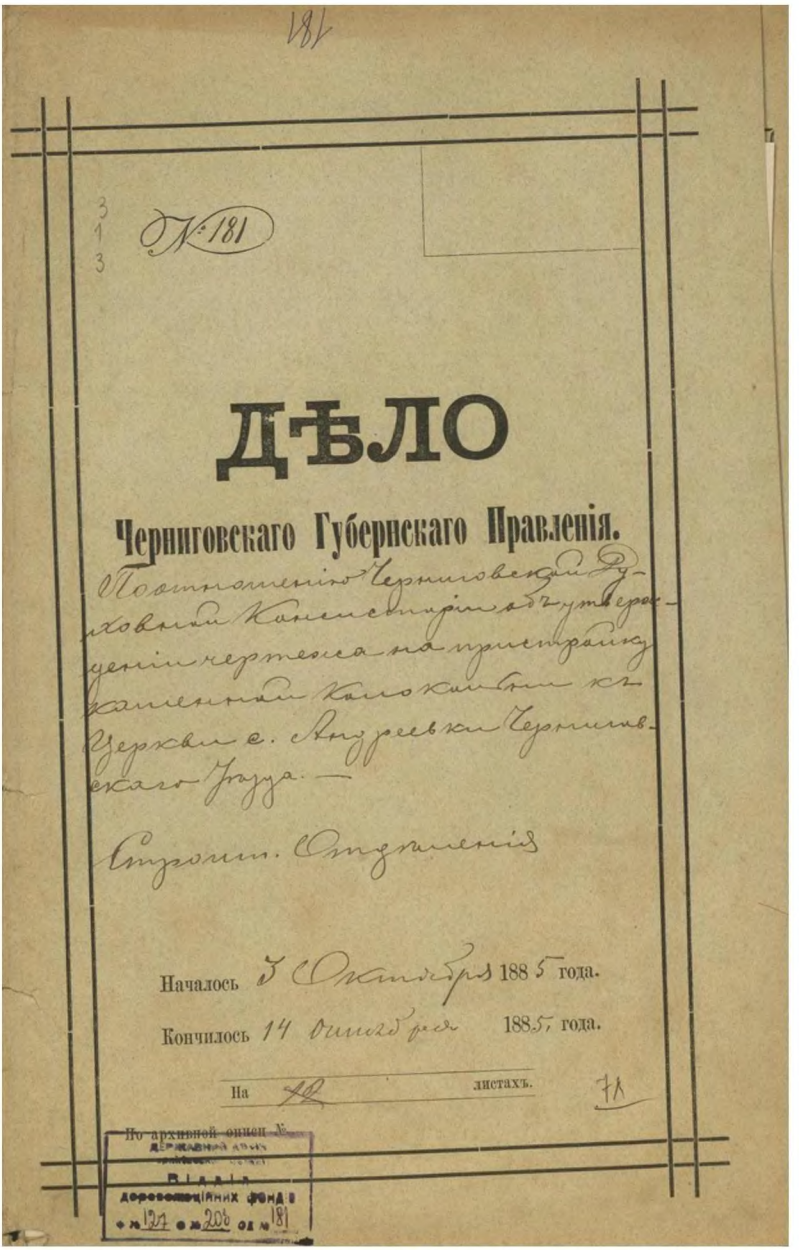
181

№ 181

ДѢЛО

Черниговскаго Губернскаго Правленія.

По отношенію Черниговскаго Духовнаго Консисторіи объ утвержденіи чертежа на пристройку каменной колокольни къ церкви с. Андреевки Черниговскаго уѣзда. —

Строит. Отдѣленія

Началось 5 Октября 1885 года.

Кончилось 14 Октября 1885 года.

На 12 листахъ. 71

По архивной описи № ДЕРЖАВНИЙ АРХІВ ЧЕРНІГІВСЬКОЇ ОБЛАСТІ відділ дореволюційних фондів № 121 оп № 203 од № 181

4. Справа про прибудову дзвінниці до храму. 1885 р.

5. Безбожник. Плакат. 1924 р.

6. Радченко Ніл Наумович – останній священик до руйнації церкви.

Незабаром у с. Кархівці, Михайло-Коцюбинського району, відкривається новозбудований кінотеатр. Крім залу для глядачів на 350 місць, театр має чудове фойе, читальню, бібліотеку, радіо-кімнату та кімнати для клубної роботи. Поруч з театром збудовано електростанцію для обслуговування театру і будинків колгоспників. ІТА ФОТО: зовнішній вигляд кархівського кінотеатру. Фото З. Кругерського.

7. Кінотеатр в селі Кархівка Михайло-Коцюбинського району, збудований із цегли Михайлівської церкви.

8. Будинок сучасної церкви в с. Андріївка.

9. В.І. Єрема біля пам'ятного знаку на місці Михайлівської церкви.

Експонати з фондів
Чернігівського обласного історичного музею
імені В.В. Тарновського

10. Окрайка. Середина XVIII ст. Надійшла
з с. Андріївка Чернігівського повіту. Інв. № И-1037.

11. Скатерка (один кінець). Середина XVIII ст.
Надійшла з с. Андріївка Чернігівського повіту. Інв. № И-339. (11-а).

(11-б).

(11-в).

12. Підрясник. Перша половина XVIII ст. Надійшов з церкви с. Андріївка Чернігівського повіту. 1910 р. Інв. № 1307.

13–16. Фрагменти скатерки, яка належала родині гетьмана І.І. Скоропадського (1715–1722). Надійшла з с. Андріївка Чернігівського повіту. Інв. № И-341.

(13).

(14).

(15).

(16).

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРІВ

Друг Ольга Миколаївна – завідувачка науково-експозиційного відділу Музею історії міста Києва.

Єрема Віктор Іванович – заступник голови Михайло-Коцюбинської селищної ради, краєзнавець села Андріївки Чернігівського району.

Половнікова Світлана Олександрівна – старший науковий співробітник Чернігівського обласного історичного музею імені В.В. Тарновського, член Чернігівської обласної організації Національної спілки краєзнавців України.

ЗМІСТ

Світлана Половнікова
Микола Аркадійович Рігельман –
історик, публіцист і громадський діяч 3
Додатки до статті 21

Ольга Друг
Родина Рігельманів у Києві –
питання власності та спадщини кількох поколінь 29
Додатки до статті 34

Віктор Єрема
З історії церкви Архистратига Михаїла села Андріївка 41
Додатки до статті 51

Науково-популярне видання

З минулого села Андріївки Чернігівського повіту: видатні постаті, історія храму

Відповідальний редактор:	Шуміло В.В.
Технічний редактор:	Гладченко О.О.
Літературний редактор:	Шуміло С.М.
Комп'ютерна верстка:	Гладченко О.О., Шуміло В.В.
Коректура:	Шуміло В.В.
Обкладинка:	Посьмашна Л.М.

Набір компьютерний.
Підписано до друку 25.05.2020 р.
Формат 84x108/$_{32}$. Папір офсетний № 1. Друк цифровий.
Умовн. друк. арк. 4,03. Облік.-вид. арк. 1,65.
Наклад 200 прим.

Редагування тексту та макетування здійснено на базі Науково-дослідного центру вивчення історії релігії та Церкви імені архиєпископа Лазаря Барановича Національного університету «Чернігівський колегіум» ім. Т.Г. Шевченка, видавнича група

«*SCRIPTORIUM*»

Тел.: 097-7523316, 063-2558821
E-mail: veraizhizn@gmail.com

Видавничий центр приймає замовлення на виготовлення друкованої продукції: монографій, авторефератів, методичних посібників, збірників наукових конференцій, книг, брошур, журналів та ін.

Виготовлено ФОП Ромашов Д.А.
Свідоцтво про внесення до державного реєстру суб'єкта видавничої діяльності:
Серія ДК № 6356 від 16.08.2018 р.
м. Чернігів, вул. Бєлова, 21/1/5.